

KÜLTÜREL BİR GELENEĞİ HATIRLAMAK: BİR GEÇİŞ TÖRENİ OLARAK YÜZ YAZMAK VE YÜZ YAZISI ÜZERİNE

Fehmiye Dilek ER*

Öz

Son derece zengin bir maddi kültür ögesi olan giyim ve süslenme kültürü, insanlık tarihinin belki de en zengin sembolik içeriklerine sahip alanlarından biridir. Özellikle giysi tarihinde bedenın tamamlayıcı uzantıları olarak da düşünölebilecek olan saç, makyaj, dövme, baş aksesuarları, ayakkabı, çanta gibi nesnelere ve bu nesnelere giyilme biçimleri maddi kültürün en dikkat çekici alanları içindedir. Süslenme ritüelleri ise, kullanılan malzemeler, yapıış yöntemi, ritüelleri ile geleneksel kültürlerde sadece güzellik, estetik amaçlarla değil aynı zamanda koruyucu, tılsımlı ve sembolik içerikleriyle dolu bir dünyayı bize sunar. Bu ritüellerin Anadolu'da bugün sayısı oldukça azalmış biçimlerinden biri de yüz yazıcılığıdır.

Türkiye'de yüz yazıcılığının tarihi oldukça eski dönemlere giderken özellikle geleneksel kültürlerde bu gelenek hala adeta görsel bir performans olarak yaşamaya devam etmektedir. Yüz yazısı evlenme çağına gelmiş genç kızlara uygulanan, geline ve damada iyi bir talih, huzurlu bir yuva kurmalarını sağlandığına inanılan, koruyucu olduğu düşünölen bir bezeme tekniğidir. Bu süsleme tekniğı, bugün birçok yerel kültürde farklı desenlendirme teknikleri ve malzemeler kullanılarak uygulanmaktadır. Bu gelenek yüzyıllar boyunca eli şifalı, bilge ve yaşlı kadınlar tarafından hem saraylarda hem de kırsal alanlarda yüzün belli bölgelerine yazıcı kadının özel teknikleri ile gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma Karaburun bölgesinde bulunan Kösedere Köyü'nde devam eden yüz yazma geleneğı üzerinden gelenek, zanaat ve geçmişe ait bir geleneğın aktarılmasına dair özgün araştırmaları içermektedir. Kösedere köyünde geleneksel bir ritüel olarak kullanılan yüz yazma geleneğının bir geçiş töreni (rites of passage) olan evlilik törenlerinde nasıl bir şekilde yüz üzerinde sunulduğu ve kullanılan semboller üzerinden anlamın soyutlandığına aktarılması, bu araştırmanın ana konusudur. Bu araştırmanın içeriğine ilk olarak Reşat Ekrem Koçu'nun Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü'nde rastlanmıştır. Hemen ardından edinilen bilgiler ışığında iz sürölerek Karaburun ilçesine bağlı Kösedere Köyü'nde hâlâ sanatını tutku ile icra eden yüz yazıcısı Şerife Zorlu'ya ulaşılabilmiştir. Araştırmada kullanılan bulgular 2015 yılından bu yana kendisi ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakat teknikleri, açık uçlu sorular içeren röportajlar, kendisinin yer aldığı düğün törenlerinde yapılan alan çalışmaları, gözlem teknikleri, yüz yazısı yazılırken yapılan katılımcı gözlemler sonucunda elde edilmiştir. Çalışmada yok olmakta olan yüz yazma sanatının bugün son temsilcilerinden biri olan Şerife Zorlu aracılığı ile sürdürölmeye çalışılan bilgilerin kültürlerin belleğinden silinmemesi adına bir rehberlik etmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Geçiş töreni, Türk süslenme kültürü, yüz yazısı, yüz yazma geleneğı, Kösedere köyü.

REMEMBERING A CULTURAL TRADITION: ON BRIDAL FACE PAINTING AND FACE WRITING AS RITES OF PASSAGE

Abstract

The culture of clothing and ornament, having an extremely rich material culture is perhaps one of the most significant areas including a strong symbolic content in human history. Especially in the history of clothing, objects such as accessories, hair, make-up, tattoos, head accessories, shoes, bags that could be considered as the extensions of the body and the way these objects are worn are considered as the most striking areas of material culture. On the other hand, rituals of dressing these ornaments, present us a world full of not only beauty and aesthetic purposes but also protective, talismanic, and symbolic contents in traditional cultures considering materials used, the method of

* Dr. Öğr. Üys., İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, dilek.himam@ieu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5815-9300.

---

construction, and rituals. One of the forms of these rituals, that has decreased in number considerably in Anatolia today, is known as face writing.

While the history of face writing in Turkey goes back to very old times, this tradition has been continuing and trying to survive as a visual performance, especially in traditional cultures. Bridal face writing is also a decoration technique that is thought to be protective, and this technique is generally applied to young girls of marriageable age, believed to provide good luck to the bride and groom, and to establish a peaceful life.

This decoration technique is applied in many different communities today by using different patterning techniques and materials. For centuries, this tradition has been carried out by wise and old women having wisdom, both in palaces and in rural areas, with the special techniques of the face writer woman on certain parts of the face.

This paper examines the face writing tradition in Kösedere Village in Karaburun town and explores how this tradition emerged as a tradition, craft, bringing to the forefront recurring memories and original researches. The main subject of this research is to convey how the tradition of face writing by using the abstracted forms through the symbols, which is used as a traditional ritual in Kösedere village, is presented on the face in marriage ceremonies, as rites of passage. The content of this research was first encountered in Reşat Ekrem Koçu's Turkish Clothing and Ornament Dictionary. In the light of this information obtained, it has been possible to reach the face writer Şerife Zorlu, who still practices her craftsmanship with passion, in Kösedere Village of Karaburun district. The outcomes used in the research were obtained from in-depth interview techniques, interviews with open-ended questions, field studies at the wedding ceremonies as participant observer and observations since 2015. In the study, it is aimed to transmit the knowledge obtained through Şerife Zorlu, one of the last representatives of the face writing, not to be erased from the memory of cultures.

Keywords: Rites of passage, Turkish adornment culture, face writing, bridal face painting tradition, Kösedere village.

Giriş: Maddi Kültür ve Maddi Kültür Ögesi Olarak Süslenme Kültürü

Maddi kültür, kültürün somut olan kısmını vurgularken aynı zamanda sosyal ve sözel kültürü tamamlar. Bir başka ifade ile maddi kültür, kültürel düşüncelere ya da geleneklere işaret ederek, insan eliyle yapılmış olan ya da doğadaki somut örnekleri tanımlamak amacıyla kullanılan bir terimdir (Saritaş, 2019: 32). Sanat tarihçisi Jules David Prown için ise “maddi kültür” belli bir topluluk veya toplumun inançları, değerleri, düşünceleri, davranışları ve tavırlarını içeren bir olgudur (Prown, 2009: 218).

Maddi kültür terim olarak aynı zamanda bünyesinde barındırdığı türleri içeren de bir terimdir. Örneğin, mimari, sanat, el sanatları, dekorasyon, süsleme, giyim-kuşam, mutfak araç-gereçleri, müzik âletleri gibi daha pek çok somut kültürel değer/türü kapsayan bir kavramdır. Araştırmacılar maddi kültür üzerinde çalışırken bir objenin ustası, tarihi, sosyal ve coğrafi yapısı gibi çok çeşitli bağlamlar üzerinde dururlar. Aynı zamanda onlar objenin sözel verilerini de çalışmalarına dâhil ederler. Bu nedenle maddi kültür zanaat, endüstri sanatı, mimari, giyim-kuşam, yemek, tarım, yerleşim, ilaç, mobilya ve dekorasyon gibi insanoğlunun yapısal olarak her türlü ilişkili olduğu alanları kapsamıştır. Maddi kültür çoğunlukla objeler aracılığıyla insanlar arasındaki sosyal ilişkileri ifade ederken, aynı zamanda kültür içindeki sosyal ve entelektüel ilişkileri de kapsar. Bu nedenle maddi kültür, insanoğlunun doğal çevresi içinde, onun davranışlarını ve düşüncelerini yansıtan sosyo-ekonomik ve kültürel yönleri ve işlevleri bulunan bir kavramdır (Saritaş, 2019: 32, 33).

Maddi kültür çalışmaları insan yapımı nesnenin varlığının âdeta insan zekâsının üretmeye başladığı zamanın somut bir kanıtı üzerine inşa olmuştur (Prown, 2009: 218). Bu anlamda insan yapımı giyim ve süslenme nesnelere, yöntemleri maddi kültür çalışmalarının en zengin alanlarından biri olarak görülmektedir.

Maddi bir kültür ürünü olarak tüm kültürlerin ortak özelliği olan giyim ise kültürlerin birbirlerinden ayrışmasına ve bu ayrımların görünür kılınmasında da önemli bir semboldür. Bunun yanında kültürün de aynı zamanda bir giysi olduğu ve insanın en belirgin ortak özelliği olan bu giysinin insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerin başında geldiği de söylenebilir (Kutlu ve Özmen, 2008: 306).

Giysi ve giyinmek maddi kültürün düşünülebilecek en geniş kategorisini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, beden giysisi ve bedenin süslenmesi kültürel inanç sistemlerini gösteren çok önemli bir parçadır. Giysi tarihçisi Marlene Breu’ya göre giysiler, her kültürde yaygın bir yer alması açısından, özellikle kadınların içinde yaşamış oldukları kültürel üniteler içindeki yaşamlarını ve kadınların yaşamlarının anlamlarını ve yapısı hakkında çok değerli bir kaynak sağlar. Özellikle kadınların bedeni çağlar boyunca çeşitli giysilerle, farklı malzemelerle ve süsleme elemanları ile geçici veya kalıcı olarak bezenmiştir. Tüm bu bedensel eklentiler ve modifikasyonlar, nesnelere ve beden arasında oldukça karmaşık ilişkiler yaratırlar. Bu açıdan da sembolik anlamları yorumlamak adına giysi ve süsleme elemanları epeyce zengin veri sağlarlar (Breu, 1999: 33).

Dolayısıyla kültürlerin giysi tarihleri ve bu giysilere ve süslenme kültürüne dair maddi kültür öğeleri ve bu öğelerin sembolik okumaları o kültüre ait son derece önemli bir etnografik bilgi hazineleridir. Giysi kültürü içinde yer alan süslenme kültürünü de bedene ilişkin eklentiler olarak ele alırsak, bunun içinde saç, makyaj, dövme, baş aksesuarları, ayakkabı, çanta gibi tamamlayıcılar, eklentiler aynı zamanda da güçlü sembolik içeriklere sahiptirler. Süslenme elemanları gibi süslenme ritüelleri de maddi kültürün önemli unsurlarındandır. Ancak küresel etkilerle perçinlenen hızlı tüketim anlayışları ile bahsedilen maddi kültür öğeleri, bu öğelerin uygulandığı veya sergilendiği ritüeller ile geleneksel zanaatkarlar hızla yok olmaya başlamışlardır.

Bu çalışmada İzmir iline bağlı Karaburun ilçesinde yer alan Kösedere Köyü'nde hem güçlü bir sembolik etki içeren ve aynı zamanda da bir maddi kültür unsuru olarak hâlâ sürdürülmekte olan yüz yazma geleneğine dair ritüeller, yöntemler ve malzemelere dair bilgiler ele alınacaktır. Bu bağlamda evlilik üzerinden bir geçiş töreni olarak da değerlendirilebilen yüz yazma geleneğini analiz ederken, Antropolog Arnold Van Gennep'e ait "geçiş töreni" kavramına referans verilerek, düğünlerde uygulanan iyi bir talih ve kader inancı için yüz yazma ritüelinin nasıl ve ne şekilde yapıldığına dair sembolik anlamlar aktarılmaya, incelenmeye çalışılacaktır.

Yöntem

Bu çalışma aslında, bazı giyim ve süslenme biçimlerinin çeşitli kültürlerde neden ve nasıl iyi talih getireceğine inanıldığı için yapıldığını anlama ve merak çabası ile başlamıştır. Bu anlamda araştırma sürecinde farklı kültürlerin düğün geleneklerinde de görülmekte olan bu geleneğin Türk süslenme kültüründe de "yüz yazma sanatı" ve "yüz yazıcılığı" adı altında sürdürüldüğü bilgisine Reşat Ekrem Koçu'nun *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nde rastlanmıştır. Ardından bu çalışmalar ışığında akademik bir iz sürülerek Karaburun ilçesine bağlı Kösedere Köyü'nde hâlâ düğünlerde yüz yazma sanatını icra eden yüz yazıcısı Şerife Zorlu'ya ulaşılmıştır.

Bu çalışma 2015 yılında başladığında rehber olarak yaşayan yüz yazıcılarına dair referans alınacak bir kaynağa ulaşılamamıştır. Sayıları oldukça azalmış olduğu tahmin edilen bu sanatın son sürdürücülerinden biri olarak Şerife Zorlu ile 2015 yılından bu yana yapılan görüşmeler, onun ritüeller sırasında uyguladığı yöntemler, kendisinin anlatımları bu çalışmanın ana yöntemini ve içeriğini de belirlemiştir. Zorlu'nun yüz yazarken aktardığı ve gösterdiği semboller ile kullandığı materyaller etnografik çalışmalarla tespit edilmiştir. Aynı zamanda kendisinin yer aldığı düğün törenlerinde yapılan alan çalışmaları, gözlem teknikleri, yüz yazısı yazarken yapılan katılımcı gözlemler bu çalışmanın rehberi olmuştur. Yüz yazıcısı ile olan röportajlar açık uçlu sorular yönlendirilerek yapılmıştır ve bu şekilde süreç içerisinde ritüel sürerken müdahale edilmemesine, kendisinin konsantrasyonunun dağılmamasına dikkat edilmiştir. Röportaj ve alan çalışmalarının yanı sıra, antropolojik veriler Kösedere köyünde geleneksel olarak yapılan yüz yazma işlemine dair fotoğraf çekimleri, seremoniler sırasında yapılmış olan sessiz gözlemler, ses kayıtları ile desteklenmiştir. Yüz yazısına dair tüm ritüeller, düğün ritüelinde kullanılan tüm somut nesnelere tespit edilmiştir.

Doğaüstü Nesnelere Olarak Beden Süslemeleri

Linda Welters'a göre tarih boyunca, süslenme ve giysiler, insanın temel ihtiyaçlarını doğaüstü dünya ile bağ kurarak gerçekleştirmiştir. Daha da detaylı açıklanacak olursa, beden üzerindeki bu maddî nesnelere ve giysileri, süslemeleri kapsayan performans içeren ritüeller sırasında insanlar gözle görülmeyen kötü güçlerden kendilerini koruduğuna inanmışlardır (Welters,1999:1). Bu görüşü destekleyen Jane Schneider'a göre de insanlar için maddî ve ruhsal olan birbirinden ayrılmaz ve bu noktada tekstiller, giysi ve süslenme elemanları âdeta saklanması ve korunması gereken bir hediye gibidir (Schneider, 2013:205).

İnsanlığın erken dönemlerinde giysi, daha çok insan vücudunu örten ve dış etkilerden koruyan bir maddi kültür ürünü olarak algılandı ve ele alınsa da zamanla bundan çok daha fazla sosyal anlamlar barındıran bir kültür ürünü haline geldiği bilinmektedir. Süslenme ise, ortaya çıktığı dönemlerden günümüze kadar, kişinin kendisini diğerleri karşısında görünür kılmının ve farklılaştırmanın en önemli sembollerinden birisi (Kutlu, Özmen, 2008: 305) olmuştur.

Kültür hem bizim birbirimizle olan sosyal ilişkilerimizle ve nesnelere olan etkileşimimizden oluşur. Kültürün en önemli yapıtlarından biri olarak ve aynı zamanda bir maddi

kültür ögesi olarak süslenme kültürü, Anadolu’da oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Anadolu’da birçok çağda ve Osmanlı Dönemi Anadolu’suna kadar tarihi gelişimini sürdürerek altın, gümüş ve kıymetli taşlarla kulakları, burun kanatları, dudakları, yanakları delerek, demirden, kemikten, ağaçtan halkalar takmak, boyunu çeşitli malzemelerden yapılmış kolyelerle süslemek, el ve ayaklara bilezikler takmak, başı, saçları, yüzü boyamak, doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş ritlerinde dinsel, büyüsel, cinsel ve toplumsal amaçlara yönelik nitelikte süs eşyası takmak, koku sürünmek ve giyinmek süslenmenin belli başlı biçimleridir (Gözen, 2008: 116).

Süslenme ve giysiler maddi kültür çalışmalarının en belirgin ve öne çıkan nesnelere aittir. Ayten Sürür’e göre geleneksel toplumlarda yaşam biçimine göre değişen bu nesnelere, aidiyet hissi güçlendirirler ve toplumun ahlaki değerlerini sembolize ederler (Sürür, 1983: 45).

Pek çok kültürde görüleceği gibi giysilere ve süs eşyalarına koruma, tılsım görevleri de atfedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Tılsımlı Gömlekler, hâlâ yaygın olarak inanılan nazar boncukları, belli renklerin giyildiğinde uğur getirildiğine inanıldığı gibi kendi kültürümüzde de pek çok örneğe rastlanmaktadır. Özellikle bu giysiler ve süslenme biçimleri, takılan aksesuarlar düğün, kına, sünnet gibi törenlerde bu anlamda saklanan, nesilden nesile aktarılan nesnelere aittir; ama aynı zamanda da bu maddi kültür nesnelere kutsallık taşıyan, giyen kişiye iyi talih vereceğine dair güçlü sembolik anlamlar da taşımaktadırlar.

Tılsım, sihir gibi kavramlar Welters’a göre insanın doğaüstü güçlere geleneksel anlamda kendini korumasını anlatır. Çeşitli kültürlerde sıkça rastlanan nazar boncuklarının kullanımı, bereket ritüelleri gibi inanışlar bu tür doğaüstü inanışlar içinde sayılabilir. Bazı kültürlerde korkular ve inançlar çeşitli mitlerle, efsanelerle, hikâyelerle, şarkılarla, dini pratiklerle ve maddi nesnelere ritüellere uygun kullanımlarıyla ifade edilir. Çeşitli dini inanışlarda ve hatta Anadolu’da da güneş, ay, yıldızlar, dünya, gökyüzü, su ve ağaçlar genelde dişi mitleri içlerinde taşıyarak bu ritüellere konu olmuştur (Welters, 1999: 4).

Bereket dair ritüeller de bu anlamda birçok tarımsal toplulukta son derece önemlidir. Bereket kavramı, ürünlere ve hayvanlara olduğu kadar insanlığın üremesi ile ilişkilendirilir. Bu anlamda çeşitli kültürlerde bereketi davet edecek ve kötülüklerden koruma niyeti ile takılan birçok aksesuar ve nesne giyildiğini belirten Welters, yüzyıllar boyunca mitolojiden, mitlere, din ve psikoloji gibi birçok alanda bu konunun araştırmacılar tarafından oldukça ilgi çekmiş olduğunu aktarır. Bunlardan biri Sir James Frazer’ın The Golden Bough isimli, 1890 tarihli eseridir. Bu 13 ciltlik eserde Frazer primitif dünyada dünyanın nasıl kontrol edilip düzenlenmeye çalışıldığını aktarmaya çalışır. İlk ve sonraki bölümlerde Frazer, dünyadaki çeşitli kültürler tarafından tanımlanan ve paylaşılan inanç ve ritüellerden bahseder. Burada tılsım gibi koruyucu doğaüstü güçleri arzu edileni davet eden eylemleri çağırması anlamında pozitif anlamda ele alırken, istenmeyen sonuçları davet eden güçleri de negatif tılsım olarak tanımlamıştır. Her ne kadar Frazer’ın bu çalışmaları ilham verici olduysa ve gerçekdışı olarak görülüp konuları ele alma biçiminin çok basite indirildiği düşünülse de sonraki yıllarda ilham verici olmuştur. Van Gennep de pozitivizm geleneği üzerine çalışırken bu tip büyüsel dinsel eylemleri geçiş ritüelleri olarak tanımlamıştır (1961). Bu ritüelleri ve seremonileri de hamilelik ve doğum, ergenlik, evlilik ve ölümün “yaşam krizleri” olarak görür. Hatta bu krizleri de sosyal anksiyete yaratan bir statüden bir başka statüye geçişin yarattığı sosyal endişeler olarak ele alır (Welters, 1999:5). Bir anlamda çoğu kültürde âdeta bazı giysi ve süsleme elemanlarına Van Gennep’in kriz olarak tanımladığı endişe anlarını dinginleştirme gibi bir tampon görev atfedilmiştir, diyebiliriz.

Geçiş Ritüeli Olarak Düğünler ve Anadolu Düğün Törenlerinde Süslenme Kültürü

Antropolog Arnold Van Gennep'e göre geçiş ritüelleri, etnolojiye ait 1909 yılında yazmış olduğu aynı adlı temel eserinin konusunu oluşturmaktadır. Geçiş ritüelleri olarak ifade edilen uygulamalar, bireyin çeşitli boyutlardaki 'sınırı geçme' olayını ve toplum içerisindeki statüsünün değişimini anlatan ve belirli kurallara bağlanan geleneksel ve dinsel törenlere verilen addır. Van Gennep, söz konusu törenlerin teoride üç aşamada gerçekleştiğini açıklamaktadır. Bunlar sırasıyla ayrılık törenleri (fr. rites de séparation), mekân değişimini ya da durum/hal değişimini anlatan törenler (fr. rites de marge) ile uyum ritüelleridir (fr. rites de agrégation). Ancak yazar, değişik kültürler ve toplumsal uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda, bu üç aşamanın eşit seviyede gelişmediğini ve farklılıklar gösterdiğini de vurgulamaktadır. Buna göre, ayrılık ritüelleri cenaze törenlerinde, değişim ritüelleri gebelik, nişan ve sosyal bir ortama girişi/kabulü anlatan inisiyasyon törenlerinde, uyum ritüelleri ise düğün törenlerinde önemli ölçüde ön plana çıkmaktadır (Ozan, 2011: 73).

Bir geçiş ritüeli olarak düğünler de geleneklerin süslenme biçimlerinde itina ile uygulandığı alanlardır. Gelenek en genel anlamıyla, "davranışların, inançların veya bir kuşaktan diğerine geçen anlaşmaların tekrarlı motifleri, olarak tanımlanır (Welters 1999: 3). Geleneksel Anadolu düğünlerinde de gelinlikler veya gelinin giydiği giysiler ve süslenme biçimleri, özellikle de gelinin baş süslemeleri, bu süslemelere ait törenler kutsal anlamlar taşır.

Ayten Sürür'e göre Batı Anadolu'nun yerleşik nüfusu yüzyıllar boyunca farklı toplulukların bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Sürür, 1983: 53). Giyim ve tamamlayıcı olan baş biçimleri, özellikle kadın giyiminde kadının toplum içindeki yerini belirleyici bir öge olarak günümüze kadar süregelen bir geleneksel kültür ögesidir. Bununla o toplumun inancı, kadının evli ya da bekâr olduğu, yaşlı ya da genç olduğu, dul olduğu, dulun evlenmek istediği gibi düşünce ve davranışlar kolayca anlaşılır (Sürür, 1983:8).

Evlilik ritüellerinde giysiler sosyalliği ve kolektif bağları da destekler. Gelinin çeyizinde dokuyarak, nakışlı, aplikeli ve dantel kullanılarak oluşturulan kumaşlar onun hem yeni evinin eşyaları olur hem de gelecek kuşaklara aktarılması anlamında temel eşyalar arasındadır (Schneider, 2013: 204).

Evlence törenlerinde, gelinle ilgili gösterişli âdetler kadar onu bu özel güne hazırlayanlar da önem kazanmıştır. Genç kızı gelin olarak süsleyecek kişilerin gelinlik seçimi, gelin başı ve makyajı üzerinde titizlikle durması gerekir. Bu yüzden gelinle ilgili düğün hazırlıklarını düzenleyenleri seçme işlemi gelişigüzel yapılmaz; onların belirli vasıflara sahip ve mesleğinin erbabı kişiler olması gerekir (Çiftoğlu Çabuk, 2017: 56).

Kültürel Bir Töreni Hatırlamak: Yüz Yazma Geleneğinin Kökeni

Yüz, Gilles Deleuze ve Félix Guattari'nin *In Year Zero: Faciality*, adlı çalışmasında "beyaz duvar/ siyah delik sistemi olarak tanımlanır. Yüzler temelde bireysel değildir; onlar sıkça tekrarlanan ve olasılıkları anlatan bölgelerdir ve önceden olabilecek uygun anlamlara uzlaşma sağlamayan bağlantıları ve ifadeleri nötralize ederek limit koyan bir alandır (Deleuze, Guattari, 1987: 167,168). Bu anlamda yüz aslında sosyal bedenin parçasıdır. Bedeni boya, süsleme, koku veya kalıcı dövme gibi yöntemlerle veya skarifikasyon gibi deriyi çizerek yapılan uygulamalarla bezemek, desenlendirmek tüm kültürlerde görülür ancak bu pratikler beden ve onun habitusu arasındaki belli ilişkiler özelinde anlaşılabilir. Beden dekorasyonu bu anlamda tarihsel olarak özgül ve kültürel olarak da değişkendir. Bir başka deyişle, beden dekorasyonu beden üzerindeki anlam dünyasına da referans verdiği içinde güçlü sembolik anlamlar içermektedir. Buna örnek olarak Jennifer Craik, batılı anlamda kozmetik kullanımı ile batılı olmayan beden süslemeleri arasındaki

farklılığı, değişkenliği örnek vermektedir. Bu iki kültürde genel anlamda beden süslemesi olarak ele alınabilecek batılı ve batılı olmayan uygulamalarda bedeninin dekorasyonu ikili bir anlam dünyasına sahiptir. Batılı olmayan toplumlarda bedeninin süslenmesi bir kolektif bir özdeşleşme anlamına gelirken, batılı kültürlerde bedeninin dekorasyonu bireysel bir olgudur. Bu anlamda aslında bedeninin süslenmesi aktif ve belli bir amaca yönelik bir eylemken, batıda makyaj ve kozmetik gibi süslenme biçimleri pasif ve değersiz bir eylemdir (Craik, 1993:149).

Yüz yazma, yapılan araştırmalarda doğu toplumlarında olduğu kadar bazı İslami balkan topluluklarında da görülen bir gelenektir ve bu anlamda kolektif bir şekilde gerçekleştirilen ve kadınlar arasında eli şifalı olarak bilinen köyün yaşlı kadınları tarafından uygulanan bir eylemdir. Bu anlamda yüz yazıcılığı, bir geçiş töreni olarak düğünlerde uygulanan bir beden bezeme biçimidir ve sadece yüz bölgesine uygulanır.

Yüz yazma geleneği antik kültürlerde de izlerine rastlanan bir süslenme biçimidir. Miken Uygarlığı'nda bulunan ve Şekil 1'de görülen yüzün bir kadına ait olduğu düşünülmektedir. Neredeyse siyah gibi görünen ama çok derin mavi ile çizilmiş renkler saç ve gözler için kullanılmıştır. Dudaklar ve yanaklarda kullanılan dekorasyonlar ile saç filesi ise kırmızı renklidir (URL-1, Erişim Tarihi: 27-07-2021).

Şekil 1: Miken Uygarlığı'ndan bir yüz boyası gösterimi (URL-1, Erişim Tarihi: 27-07-2021)

Çalışmanın içeriğini oluşturan yüz yazma veya boyama geleneğinin çok benzeri daha önce de belirtildiği gibi bugün bazı Müslüman Bulgaristan'daki Müslüman toplulukları arasında da hâlâ bir ritüel olarak uygulanmaktadır. Anna Kari bu bölgede yaptığı araştırmalarda Bulgaristan'daki Müslüman toplulukların geleneksel giysilerine dair bilgileri ve sürdürdükleri izole yaşamlarını belgelemiştir. Böylece, izole toplulukların bu kültürel törene dair güçlü bağlarından dolayı birçok gelenekleri değişmeden kalabildiğini aktarmıştır. Bunlardan biri de hâlâ gizemin koruyan gelinlerin yüz yazma geleneği olmuştur (Kari, 2006: 21).

Özellikle Bulgaristan'da yer alan Draginovo adlı köyde yaşayan bir grupta “gelina” isimli gelinlere uygulanan yüz yazma geleneği hâlâ eskiden sürdürdüğü haliyle devam etmektedir. Farklı inanışlarda beyaz gelinliğin veya Ortadoğu/ Güney Asya'nın kırmızı gelinliğinin evlenecek genç kızların masumiyetini anlatması gibi “gelina” adlı yüz yazısı da gelinin masumiyetini simgelemektedir (Şekil 2). Bu gelenek,

Bulgaristan'ın Müslüman bir azınlığı olan Pomaklara aittir ve bu bölgede kullanılan ritüelde gelinin yüzüne sürmek için "belilo" denilen kalın altın rengi metalik bir krem kullanılır. Belilo bir maske gibi pullar ve çiçekli desenlerle süslenerek gelinin yüzüne uygulanır. Son olarak maskenin altında gelinin fiziksel yüz özelliklerine bağlı olarak da kaşlarına sürme çekilir ve dudaklarına ruj sürülür. Bu işlem yaklaşık 2 saati bulur ve genellikle de kadın ziyaretçiler ve akrabaları eşliğinde yapılır. Bazen de bu törenlere profesyonel bir makyaj sanatçısının katıldığı da belirtilmiştir. Düğünden sonra imam tarafından son bir kez dua okunur ve geline damadın evine gidene kadar eşlik edilir, burada gelin makyajını çıkararak ritüel tamamlanır. Gelina geleneği, Pomak kültürüne ait oldukça eski bir kültürdür. Ancak bu geleneğin Sovyet kurallarında yasaklandığı ve durdurulduğu, bu geleneğin yavaşça yok olduğu bilinmektedir (URL-2, Erişim Tarihi: 25-07-2020).

Şekil 2: Gelina uygulaması (URL-2, Erişim Tarihi: 27-07-2021)

Türkiye ve Balkan bölgelerinde az da olsa halen yer aldığı bilinen bu geleneğin bir diğer uygulaması da Kosova'dadır. Burada da yüz yazma geleneği binlerce yıl öncesine gider ve bir sonraki kuşağa geçerek aktarılır. Güney Kosova'da Zhupa bölgesinde 65 yaşındaki bir yaşlı kadının genç gelinlerin yüzlerini yazdığı bilinmektedir. Burada uygulanan yöntemde, gelinin yüzü birçok renk katmanları ile boyanır. Birbiri içinden geçen altın yollar yüzün üzerine çizilir ve bunlar bir yaşamdan başka bir yaşama geçişi sembolize eden 3 altın daireye bağlanır (Şekil 3). İçinden mavi ve kırmızı noktaların çıktığı kırmızı daireler bereketi sembolize eder ve bunlarla tüm yüz kaplanır bu sırada geline sağlıklı ve mutlu bir aileye sahip olması dlenir (URL-3, Erişim Tarihi: 25-07-2020).

Şekil 3: Kosova'daki yüz yazma uygulaması (URL-3, Erişim Tarihi: 27-07-2021)

Türkiye’de bu geleneğin Osmanlı İmparatorluğu’nda ve öncesinde de benzer yüz bezeme tekniklerinin olduğu bilinmektedir. Yüz yazısı, Reşat Ekrem Koçu'nun Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü adlı eserinde, 'Yapıştırma' denilen gelin yüzü süslerinin, çiçek şeklinde kesilen küçük kadife veya atlas parçaları üzerine altın teller ve incilerle işlemler olarak aktarır. Koçu, ayrıca bu teller ve inciler arasına bazen küçük yakutlar, zümrütler, elmaslar yerleştirildiğini, bu işlemeli çiçeklerin altına gayet sık dokunmuş kalın bezden bir kat astar dikildikten sonra yapıştırma denilen altın telli, incili, elmaslı çiçekler; astarına zank sürülerek gelin kızın alınının, yanaklarının ve çenesinin muhtelif yerlerine yapıştırıldığını (Koçu, 1967: 239-240) da ekler.

Ayten Sürür de araştırmasında genç gelinlerin ve genç kadınların, kaşlarını ve gözlerini boyayarak, yanaklarına allık sürerler, buna “yüz yazmak” veya “yüz yazısı” denir (Sürür,1983: 19) şeklinde tespitlerini yaparken bu geleneğin Eskişehir’de de uygulandığını aktarmıştır. Burada da gelinlere “yapıştırma” denilen gelin teli, al çuha üzerine işlenmiş süs, yumurta akı ile gelinin alınına, çenesine ve yanaklarına sürülür. Bunu o eve ondan önce gelin gelmiş yenge hazırlar. Boyama geleneği yine Sürür tarafından Kuzey Ege ve Marmara bölgelerinde “yumma” veya “yüksek” ismi ile ayak ve ellere uygulandığı (Sürür,1983:22) şeklinde ifade edilmiştir.

Sadi Yaver Ataman ise Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Ritleri adlı çalışmasında yüz yazısını şu şekilde açıklar: “Yüz yazısı, gelinin giydiği gelinlik urbasının ard eteğine kadar uzanan al bürümcük üzerine, altın ya da gümüş tel gerilmiş, duvağının zilifleri hizasından yere kadar iki yanına salıverilmiş tellerin bir tutamını alınına ve yanaklarına, renkli kâğıt ve kumaşlarla tutturulmuş orta çapta düğme büyüklüğünde elmaslar pullar, yapıştırılmasıdır. Alın yazısı ile ilişkili olarak, gelinin bahtının açık ve elmas gibi parlak olması, kader ve kısmetinin bol ve açık olması için uygulanan bir adettir, tabii süse de taalluk etmektedir. Bazı yerlerde (Karadeniz kıyı bölgesinde) gelinin yüzüne eleğimsemanın (alaim-i sema-gök kuşağı) yedi rengi (yeşil, kırmızı, gülhane (gül rengi) asumani (gök mavisi), sarı, gri, al renklerden pullar ve aynı renklerden, yıldız biçimi kesilmiş kâğıt ve kumaşlardan (ben)ler yapıştırılır, bu süslemeler nazara (göz değmesine) karşı koruyucu bir tılsım olarak yorumlanmaktadır. Yine aynı bölgede, gelinin yüzünün yer yer karalanması vardır. Bu, geline nazar değmemesi için güzelliğini maskeleyen gibi bir şeydir. (Ataman, 1992: 34, 35).

Arzu Çiftoğlu Çabuk’un Türk Kültüründe Gelin Süsleme ve Süsleme Ustaları adlı çalışmasında yüz yazıcılarına dair, çeşitli kaynaklarda yüz yazma mesleğinin tanımı, bu işi yapan kadınlara ne isim verildiğine dair oldukça kapsamlı bir araştırmaya rastlanmıştır. Gelinin hazırlanması için ayrı bir mekânın olmadığı dönemlerde, bu işlem evlerde; kalemkâr, meşşâta, tırâzende, yüz yazıcı adını alan ve bu konuda ustalaşmış kadınlar tarafından yapılmıştır. Kültürel değişmelere rağmen, gelin süsleme mesleğinin Türkiye Türkçesi ağızlarında benekçi, düzenci, düzgüncü, düzücü, kınacı ve yazıcı kadın gibi adlar alan kadınlarla yaşatıldığı görülmektedir. Bu kişilerin rastgele seçilmediği, seçilen kişilerin sahip olduğu vasıflardan anlaşılmalıdır. Sadece bir evlilik yapmış, evliliğinde mutlu, bir usta yanında yetişmiş, tecrübeli ve güngörmüş olmak gelini düğün merasimine hazırlayan kişilerde aranılan başlıca özelliklerdir (Çiftoğlu Çabuk, 2017: 54-68).

Koçu aynı zamanda yüz yazıcılarına dair, “yüz yazıcılıkta kudretli, hüner sahibi ve zevkini muhitine kabul ettirmiş kadınların büyük şehirlerde, özellikle İstanbul’da geçimlerini servet yapabilecek şekilde sağladıkları bilinmektedir (1967: 248)” diyerek bu mesleğin değerine dair bilgileri de eklemektedir.

Kösedere Köyü’nde Düğün Ritüelleri ve Süslenme Kültürü

Modern Türkiye son derece kompleks çok kültürlü ve etnik kökenli bir toplum olarak bilinir. Türk kültüründeki bu çok çeşitlilik Türk giysi kültürüne de yansımıştır. Arap, Pers, Bizans, Yunan, Latin, İtalyan, Slav, Ermeni gibi farklı uygarlıkların etkilediği antik kökler ve kıyı şeritlerindeki

yerleşimler ve aktif ticaretin söz konusu olduğundan Anadolu'daki yerleşim yerlerindeki diğer kültürlerle de yoğun bir etki içinde olmuştur (Breu, 1999: 38). Özellikle Türkiye'nin batı kıyılarının bu ticari yollara yakınlığı da burada farklı geleneklerin ve giysi etkileşimlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır, diyebiliriz. Bu köylerdeki giysi etkileşimleri açısından da etnografik anlamda son derece zengin bir araştırma alanı sağlar. Bu bağlamda Ege köylerinden biri olan Kösedere Köyü'nde hâlâ uygulanmaya devam eden bir geçiş töreni olarak da görebileceğimiz yüz yazma ritüeli kökenleri ve yöntemleri ile oldukça değerli bir tören olarak inceleme kapsamına alınmıştır.

Kösedere köyü İzmir'de bulunan Karaburun İlçesi'nin en büyük köylerinden birisi olup eski adı Ağalarseki'dir. Bütün Karaburun köyleri gibi denize uzak kurulmuştur. Sahile 3 kilometre uzaklıktadır. Eğlenhoca, İncik köylerine yakındır. İskele olarak Kaynarpınar İskelesi'ni kullanır. Kösedere Köyü, İzmir'in Karaburun ilçesine bağlı Mordoğan semtinde bulunur. Kösedere Köyü; İzmir'e 88 km, Karaburun'a 10 km, Mordoğan'a ise 8 km uzaklıkta bulunur. Bu bölge dağlık bir yolla gidilen bir yanı dağ bir yanı deniz ile çevrilmiş olan, aynı zamanda da üzüm bağcılığı, şarap yapımı, hayvan yetiştiriciliği, meyvecilik, tarım ve bağcılık gibi alanlarda oldukça ün salmış köylerden birisidir. Köyün yerleşim tarihi 1400'lü yıllara kadar uzanmakla birlikte yarı göçebe bir halkı olup turistik bir köy olarak da bilinir. Yaz ve kış nüfusu farklı olmakla birlikte ortalama 500 nüfusu bulunur. Köyün geçim kaynağı tarımdır. Geçmiş yıllarda üzüm bağcılığı köyün önemli bir geçim kaynağı iken şimdi ek işler de yapmaktadırlar (URL-4, Erişim Tarihi:02.02.2020).

Kösedere köyünde ritüeller çok büyük önem taşımaktadır. Köyde, sünnet, asker uğurlama ve cenaze gibi törenler gündelik yaşamın önemli bir bölümünü kapsamaktadır ve yapılan gözlemlere dayalı olarak birçok kırsal alanda olduğu gibi doğa ve tarıma dayalı bir yaşam hâkimdir.

Cornelia Mansfield'a göre kırsal kesimde yaşayanlar dışsal doğayı ve onun çelişkilerini endüstriyel alanda yaşayan insanlardan daha farklı kavrarlar. Köylü davranışında doğa, etki altına alınamayan, onun hayat bağışlayıcı ve aynı ölçüde zarar veren bir karakteri de vardır. Dışsal doğanın gücü bu düşüncenin ardında yatar. Doğaya varoluşçu biçimde bu tarzda bağımlı olmak onunla uyum ihtiyacını doğurur, bu nedenle köylüler doğayla uyum içinde üretim biçimlerini tercih ederler. Yaşlıların deneysel bilgileri ise bu doğanın kuralcılığı ile ve doğa ile ilişki kurarken onunla deneyüstü, deneysel bilgiyi zorunlu kılar. Bu yaşlı erkekler ve kadınlar bilgedirler, onlar doğa içinde ve doğa ile yaşamın nasıl gerçekleşeceği hususunda kapsamlı tarihi bilgiye sahiptirler. Bu açıdan onların yaşadıkları toplumda kendilerine ait sesleri vardır, neyseler odurlar ve genç kuşak onlara saygı duyar (Mansfield, 2000:205).

Köy içinde yüz yazıcısı olarak da tanınan ancak köyün halkı tarafından saygı duyulan, Mansfield'ın bilge kadın tarifini hatırlatan kadınlardan biri 78 yaşındaki Şerife Zorlu'dur (Şekil 4). Kendisi ile yapılan röportajda aşağıda belirtilen bilgileri aktarmaktadır:

“Küçük yaştan beri el işlerini seven biriydim. Ailem Emiraliler olarak yörede bilinir. 10 sene terzi yaptım. 10 seneden sonra iğne oyaları da yaptım. Hesap işi, kalbur iğnesi işlerini yaptım. Unutulmaya yüz tutmuş Karaburun'un bel kırmasını görünce ona hiç dayanamadım. Bu arada ekinimiz, tütünümüz, bağımız, zeytinimiz olduğu halde bu el işlerini yapmaya devam ediyordum. 17 sene çok güzel para kazandım. Çevre köylere, İzmir'e mevlit örtüsü, serpane, yöremize ait köşe çevre işledim. Oda takımları işliyordum. 1998 yılında torunum ilkokula başladı. Onunla 15 gün okula gittiğimde, işimi de götürdüm. Okul bahçesinde hem torunumu bekledim hem işimi yaptım. Bunu gören arkadaşlar, “kurs açsak da sen bize göstersen” diye teklifte bulundular. O sırada ben okul müdürüne danıştım. Yanımda bir yetkili istiyordum, yalnız başıma yapamam diye düşünüyordum. Allah razı olsun, bana yol gösterdiler. Anneler Derneği'ne başvurudum. Dernek başkanı akrabam olan Fatma Yeşilova'nın eli ile 32 talebe ile kurs açtım. Belediye Başkanı Ferhan

Eroğlu kurs açmam için bize yer verdi. Yapılan işler beğenildi. Bir sene de Belediye’de 38 talebe ile kurs açtım. Sene sonunda yapılan sergiye Karaburun Kaymakamlığı, Halk Eğitim Merkezi’ne beni kaydettirdi. 2001 senesinden bu yana Halk Eğitim’de görevliyim. Halk Eğitim sayesinde 250 talebe yetiştirdim. Ben büyük ananemden gördüğüm tel kırma işinin öğretmeni olduysam inşallah bu 250 talebe de benim gibi bu unvana sahip olurlar. 62 yaşındayım ve 70 yaşına kadar çalışabilirim. Çalışmayı ve öğretmeyi çok seviyorum (KK-1, 03.05.2016).”

Şekil 4: Şerife Zorlu yüz yazarken (Anadolu Ajansı arşivi, Muhabir: Halil Fidan, Fotoğraf: İsmail Duru, Model: Gamze Elmas).

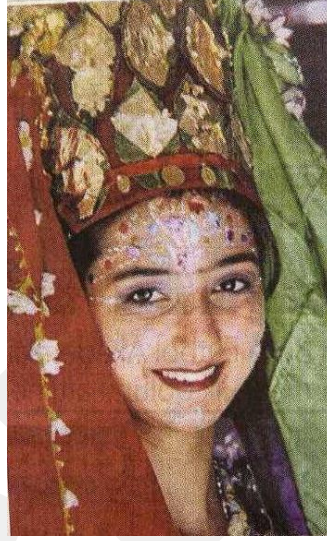
Köyde düğün geleneği içinde yüz yazısını yazan kişinin kadın olması ve bu kadının da “eli şifalı” olarak bilinen kadınlar tarafından yapılması önemlidir. Bu kadınların genel özelliği geçmiş kadın atalarından “el almak” olarak da bilinen kadim bilgiyi de almış olmalarıdır. Bu kişilerin aynı zamanda mutlu bir evliliğin olması da gereken koşullardandır. Yüz Yazıcısı Şerife Zorlu ile yapılan görüşmelerde kendisi de yüz yazma işini anneannesinden öğrendiğini ifade etmiştir (KK-1, 03.05.2016).

Genellikle Kösedere köyünde nişan törenlerinde önce gelinin ailesi köy meydanında toplanılır. Düğünde gelinin ailesi cumartesi sabahından çeyizleri asmaya başlarlar. Geleneksel olarak çeyizler battaniye, oyalı başörtüleri ve yemeniler, aynalar gibi eşyalardan oluşur. Bu çeyizler aynı zamanda gelinin çocukluğundan beri kendi ürettiği el emeği ürünleri de içerir. Yerel halk içinde kadınlar gelinin çeyizine daha yakından bakmak için gelin evini ziyarete gelirler. Düğünler üç gün sürer. Düğün, düğün yemeğinin hazırlıkları ile başlamış olur. Burada genellikle köyün uzman kadınları tarafından keşkek, pilav gibi yemekler yapılır (KK-1, 03.05.2016). Aynı anda ise fırınlarda ekmekler pişer. Gelin köy içinde atla dolaştırılır, bu sırada davul ve zurna geline eşlik eder. Şerife Zorlu ile yapılan bir röportajda gelinlerin bindiği atların da süslendiği ve yüzlerinin yazıldığı öğrenilmiştir. Ancak bu bilgiye dair bir görsele ulaşılammıştır. Gelinin ata bindirilmesinin gelinin ataları gibi kahraman ve yiğit evlatlar yetiştirmesi anlamında önemli olduğu Zorlu’dan edinilen bir diğer bilgi olmuştur (KK-2, 06.01. 2017).

Kına gecelerinde gelinlerin ellerine kına yakılır. Kına gecesi akşamı ise gelinin yüzü yazılmaktadır. İzmir’in Karaburun ilçesinde Kösedere köyünde yaşayan 78 yaşındaki Şerife Zorlu, kına gecelerinde ve düğünlerde gelinlere uğur getireceğine inanılarak yapılan "yüz yazma" geleneğini devam ettiren bir isim olup Anadolu’da yaşayan yüz yazıcılarına dair yapılan araştırmalarda ulaşılabilen tek isimdir. Bir zamanlar gelinlerin evinde sıra beklediği Zorlu, şimdilerde ise bu geleneğe ilginin azalmasından şikâyetçi olduğu kendisiyle yapılan röportajlarda her fırsatta dile getirmektedir (KK-3, 06.12. 2018).

Kösedere Köyü'nde Yüz Yazma Töreninde Kullanılan Sembol ve Teknikler Üzerine

Kösedere düğün kültüründe baş süslemeleri oldukça önemlidir. Baş süslemeleri farklı ve renkli bileşenlerden oluşur. Başlığa farklı renklerde örtüler takılır, ayrıca altın veya gümüş renkli yaprak formu verilmiş süsleme elemanları ile başlık bölümü bezenir. Aynı zamanda bu bezeme içinde altın paralar ve iğne oyaları da eklenmektedir. Başlık bölümünün âdeta tamamlayıcısı olan kısım ise yüzdür. Yüz yazısı; gelinin kısmetinin bol, bahtının açık ve parlak olması için uygulanan bir adettir. Yapılan süslemeler gelini nazardan koruyucu bir tılsım olarak da yorumlanmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5: Şerife Zorlu'nun yazdığı ilk yüzlerden birisi olarak Ayşegül Hanım (Şerife Zorlu arşivi, 2018)

Şekil 5'te de görüldüğü gibi Zorlu tarafından "ince bez" olarak tarif edilen bu kumaşlar başlık arkasına üst kenarlarından büzülerek yerleştirilir. Elle dört parmak inceliğinde ölçülerek yerleştirilir. Bu başlığa "kasnak" ismi verilir. Fes formunda yüksek başlık etrafına ise altın metalden yaprak motifleri ve paralar takılır. Şerife Zorlu ile yapılan röportajda bu yaprakların bugün gümüş renklerle yapılabildiği öğrenilmiştir. Başlıkta kullanılan yaprak formları gerçek defneyapraklarının kaplanması ile oluşturulmaktadır.

Yüz yazıcılığı bir tür "geçiş töreni" olarak bir kadının evlenerek yeni bir yaşama geçişinin sembolik bir ifadesi olarak görülebilir. Birçok toplumda, bir statüden başka bir statüye geçmek özel seremonilerle sunulur ve aktarılmaktadır. Yüz yazma ritüeli yüz yazıcısı tarafından performatif bir yapıda gerçekleştirilir. Zorlu ile geçirilen zamanlarda ve kendisi ile yapılan görüşme ve gözlemlerde yüz yazmadan önce namaz kıldığı ve özel dualar okuduğu görülmüştür. Bu sırada önceden yüz yazma işlemi için gereken malzemeler hazırlanır: Bu malzemeler çalı süpürgesi dalı, karanfil, fosfor, çeşitli renklerde pullar, simler, yapıştırıcı malzeme olarak şekerli su olarak tespit edilmiştir (Şekiller 6,7). Şerife Zorlu süreci kendi ağzından şu şekilde açıklamaktadır:

"Şekeri ezerek, krem kıvamına getirdikten sonra bu karışım ile gelinin yüzüne desenler çiziyor ve bu desenlerin üzerine hazırladığım pul, sim ve çeşitli objeleri yapıştırıyorum. Gelinin alnına yatay bir dal çiziyorum. Daldan, yapraklar aşağı yukarı doğru diziliyor. Yanaklara da güneş veya çiçek yapıyorum. Gelinlerin bahtlarının açık olmasını istiyorum." (Fidan,2021).

Şekil 6: Sim ve pul uygulaması (Anadolu Ajansı arşivi, Muhabir: Halil Fidan, Fotoğraf: İsmail Duru, Model: Gamze Elmas).

Kösedere köyünde, yüz yazma geleneğinin ve düğün ritüellerinin hem çiftler arasında mutlu ve uzun süreli bir evliliği oluşturması, hem de bolluk ve bereketi arttıracığına inanılarak koruyucu bir ritüel olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir.

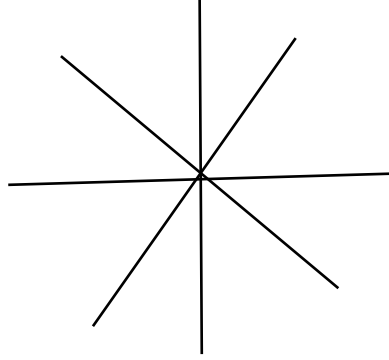
Şekil 7: Alına yapılan desenlendirmeler (Anadolu Ajansı arşivi, Muhabir: Halil Fidan, Fotoğraf: İsmail Duru, Model: Gamze Elmas).

Yüz yazılırken kadınlar bir araya gelir ve ilahiler, yöresel türküler söylenerek tören başlamış olur. Yüz yazma işlemine ilk olarak alının ortasına yukarıdan aşağıya doğru şekerli suya batırılmış simler çalı süpürgesi parçasını fırça olarak kullanılarak başlar. Alın bölgesi gözlere kadar tamamen simle bezendikten sonra yanaklara geçilir. Yanak kısımlarına güneş motifi yapılır. Yanaklardan sonra çene bölgesine motif çizilir, sonrasında renkli pullarla tüm yüz bezenir. Bu sırada gelin adayına güzel sözler söylenir. Şerife teyze kullandığı yöntemi şu şekilde aktarmıştır:

“Şekeri eziyorum, onu ezdikten sonra süpürge telini alıyorum. İyice ezmen lazım yoksa yapışmaz, düşüyor sonra. Sonra telleri, fosforları ve pulları da kullanırız. Eskiden pul yoktu gelin tellerini keserek yapardık.” (Fidan, 2021).

Yüz yazısında kullanılan semboller, dışında kullanılan renkler, süsleme biçimleri, dokular ve elemanların tasarımı Şerife Zorlu tarafından belli bir sırada ama her kadına özgü bir hal de aldığı gözlemlenmiştir. Güneş ve çiçek gibi semboller belli bölgelere yerleştirilirken sim, fosfor ve pulların o anda yazıcının yapma şekline göre farklılaştığı görülmüştür. Burada Zorlu dualar ile gelini çevreleyen kadınlar ile yüzü yazarken öncelikle alına başlayarak genç kıza iyi bir talih vermesi için güzel dileklerde bulunur. Bu anlamda köydeki kadim bilgiye sahip dişiliğin de bir tür aktarımını performatif olarak görebilmek mümkün olmaktadır. Zorlu'nun desenlerinde canlı doğa ve onun çevrimlerini görmek mümkündür. “Gelinin alına yatay bir dal çiziyorum. Daldan,

yapraklar aşağı yukarı doğru diziliyor. Yanaklara da güneş veya çiçek yapıyorum” derken doğadan aldığı ilhamı anlamak mümkün olmaktadır. Güneş olarak tarif ettiği Şekil 8,9 ve Şekil 10’da görülen desenler, gelin telinden üretilen nokta ve dairesel süslemeler ve renkli pullar ve fosfor olarak tabir ettiği parlak süsler yüz yazıcısı için iyi bir talih ve mutlu bir yuvanın sembolik olarak aktarımı olmaktadır.

Şekil 8: Güneş Motifi

Yüz yazıcısı Şerife Zorlu, görüşmeler sırasında ikram ettiği yemeklerin, tatlıların üzerine de benzer güneş motifini aktarırken, gündelik yaşama içkinleşmiş olarak bu sembolleri görmek de mümkün olmuştur. Kullanılan semboller iki yanak ve alın ve çene bölgesinde yüzün stratejik noktalarında kullanılır.

Şekil 9: Güneş motifi uygulaması (Anadolu Ajansı arşivi, Muhabir: Halil Fidan, Fotoğraf: İsmail Duru, Model: Gamze Elmas), Şekil 10: Sütlaç üzerinde güneş motifi (Dilek Himam arşivi).

Güzellik tarihinde Mezopotamya Uygarlığı’ndan bu yana özellikle kaşlar oldukça önemli olmuştur. Kaşların bitişik olması makbul kadın anlamına gelmiştir. Çok eski çağlardan beri kadın güzelliği ergenlik yaşlarından itibaren üzerine konuşulan bir olgu olmuştur ana bu güzelliğin ölçüsü nedir sorusunun cevabını vermek, oldukça zordur. Kültürden kültüre değişen güzellik olgusunda Pers İmparatorluğu’nda ortada bitişik kaşların makbul olduğunu, ayrıca kaş ve gözlerin siyah renkle koyulaştırıldığı bilinmektedir (Goldsmith, 1837:312). Yüz yazma töreni sırasında da Anadolu’da da bitişik kaşın bir dönem güzellik sembolü, bereket anlamlarına gelmesinden ötürü karanfil kullanılarak kaşlar belirginleştirilerek, birleştirilerek kalınlaştırılarak süslenir. Bunu yaparken yakılmış karanfil tomurcukları ve çalı süpürgesi kullanılır (Şekil 11).

Şekil 11: Kaş süslemesi (Anadolu Ajansı arşivi, Muhabir: Halil Fidan, Fotoğraf: İsmail Duru, Model: Gamze Elmas)

Şerife Zorlu'nun bilgeliği ve kadınlar üzerindeki üretken etkisi, gelinlerin yüzündeki sembollerle, renklerle, şarkılarla ilahi ve dualarla bezendiği süreçte somut hale gelmiş olur.

Geçiş Töreni olarak Yüz Yazıcılığı:

Gelenek ve görenekler özellikle doğum, evlenme ve ölüm gibi insan hayatının üç önemli geçidinde yoğunluk kazanır. Her toplumun kendi kural ve kalıplarına göre gerçekleştirilen bu ritüeller, yeni bir ailenin temellerinin atıldığı evlilik törenlerinde çok daha zenginleşir. Kuracağı ailedeki görevlerinden dolayı kendisine büyük önem atfedilen gelinin yeni yaşamında talihli olması, bolluk içinde yaşaması ve kötülüklerden korunup saklanmasıyla ilgili pratikler düğün merasimiyle başlar. Baht açıklığı için yüzünün yazılması, nazara karşı yüzünün karalanması, gözyaşlarının evliliğe bereket kattığı düşünüldüğünden kına gecesinde ağlatılması; gelinle ilgili gelenek ve göreneklerin uygulamalarıdır. Yıllar içinde ulaşım, teknoloji ve iletişim alanlarındaki yeniliklerden etkilenen kültürel değişimler, ait olduğu toplumun yaşayışına da yansır. Türk milli kültürünü yansıtan örneklerden olan düğün törenleri de bu sosyal değişimlerden etkilenmiştir. Salon düğünlerinin yaygınlaştığı günümüzde artık sadece gelinleri süslemekle görevli meslek erbabı yoktur. Gelinin kına gecesine ve düğün törenine hazırlanma işlemi kuaförler, gelinlikçiler tarafından, güzellik salonları ve moda evlerinde yapılmaktadır (Çiftoğlu Çabuk, 2017: 65).

Köylü toplumlarda birçok adet, dinsel pratik, sanat ve zanaat döngüselliğin ve kadınsılığın anlamını, kadınların dışsal doğa ile olan özgün ilişkilerini konu edinir. Kadınlar doğada doğa gibi döngüseldir ve hatta Mansfield'a göre bu durum tüyler ürpertici bir güç olarak erkekler tarafından görülür (Mansfield, 2000:205). Şerife Zorlu gibi eli şifalı, bilge kadınlar bu anlamda bahsedilen döngüselliğin taşıyıcılığını sürdürmektedir. Köydeki genç kızlar evlenmeden önce, doğurganlık ve kıtlıkla ilgili sıkıntılarında bu tip kadınların gözüne ve ellerindeki tılsıma güvenirlere ve teslim olurlar. Tarlaları, bereketi arttırmak için bu tip kadınlar İslam inancında da danışmandırlar. Ailenin kutsallığını tanrısallığın devamını sağlama özellikleri vardır.

Deleuze ve Guattari, Year Zero: Faciality adlı çalışmalarında resimler, dövmeler veya deri üzerindeki işaretlerin bedenine çok boyutluluğunu kucakladığını (Deleuze ve Guattari, 1987: 176) aktarırken aslında yüze son derece önemli bir misyon atfederler. Yüz bu anlamda ruhaniliği, ilahi olanın, düğüne dair kutsallığın âdeta bedenselleşmiş fiziki maddeye dönüşmüş bir ara yüzü gibidir. Gelinin yüzü bu anlamda bu geçiş töreninin bir tür kanvası haline dönüşmüştür. Kösedere Köyü'nde yüze ait kaşlar, yanaklar, çene ve alın bölgesi bahsedilen ara yüze dair seçilen alanlardır (Şekil 12).

Yüz yazısı yazarken yazıcı kadının bunu yüzünü yazdığı kişiye, iyi bir talih ve kader inancı sağlaması sebebiyle yapmasından dolayı bu geleneğin içinde bilge şifalı kadının bereket inancı ile olan bağlamı oldukça güçlüdür. Bu bağlamda bakıldığında aslında oldukça basit gibi görünen

malzemeler yüz yazma işleminin biçimsel içeriğini belirtmektedir. Bu Prown'un fiziksel analiz olarak belirlediği içerik ve biçime dair analizleri kapsamaktadır. Nesne ve nesneyi algılayan (perceiver) arasındaki ilişki de bu anlamda çıkarım yapmamızı sağlar. Burada yüz yazısı nesnelere, yüzü yazan ve yüzü yazılan kişi arasında bu anlamda fiziksel olarak algılayamadığımız bir alan oluşur.

Şekil 12: Kösedere Köyü Yüz yazısı uygulaması (Anadolu Ajansı arşivi, Muhabir: Halil Fidan, Fotoğraf: İsmail Duru, Model: Gamze Elmas)

Şerife Zorlu, yüz yazıcılığı dışında tel kırma tekniği konusunda da ustalaşmıştır, kendisi ile yapılan görüşmelerde dantel üretimi, erişte yapımı, giysi üretimi ve özellikle tel kırma tekniğini ustalıklarla kullandığı zanaat ürünlerinden de bahsetmiştir. Kendisi bu konudaki becerilerini çocukluğundan beri annesinden ve komşularını gözlemleyerek elde ettiğini aktarmıştır. Zorlu, bir kadın olarak kendi yaratım gücünü de yaratım gücünü aktarımına dair verdiği önemi sık sık tekrarlamaktadır. Bir röportajında

“Dedem Çanakkale harbinde kalmış. Mezarı ordaymış. Ninem 3 çocuğunu bu el işleriyle büyütmüş. Ben de el işini çok seviyorum, 52 yaşından sonra Halk eğitime öğretmen yaptırıldılar beni, çok güzel zamanlarımız oldu. Öğretmenlik bitince bayrak işledim, belki 500 tane bayrak işlemişimdir.” (KK-4: 05.05. 2020)

diyerek üretkenliğine dair bilgiler vermektedir.

Sonuç:

Kültürleri anlatan en belirgin maddi kültür nesnelere olan geleneksel giysilerin ve süslenme biçimlerinin renk, biçim ve kullanılan malzemelere dair bilgisi, kuşaktan kuşağa nispeten değişmeden aktarılabilmiştir. Bu anlamda geleneksel giysiler ve süslenme biçimleri ulusal değerlerin korunması ve kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması açısından çok değerli sembolik anlamlar taşımaktadır. Ancak giyim tarzlarına bağlı olarak düğün, nişan, sünnet gibi ritüellerde de giyilen geleneksel giysiler ve süslenme biçimleri, endüstri devriminin etkisi ile büyük bir dönüşüme uğramıştır. Geleneksel toplumlarda da doğa ile bağ koptukça, endüstrileşme de artık kontrol edilemez bir sürece girilmiştir. Kapitalizmin etkisiyle de özellikle kırsal kesimde ve geleneksel kültürlerde kadın ve doğanın, sanatın, üretkenliğin, canlılığın gücü yitip gitmeye başlar. Kapitalist etkiler ve moda endüstrisinde yeni çıkan pazarlar da kırsal kesimdeki zanaat ürünlerin üretme biçimini etkilemiştir. Bu anlamda endüstriyel üreticiler zanaatkârları ve onları yaratan ustaları da olumsuz etkiler içinde bırakmaktadır.

Şerife Zorlu gibi zanaatlarını hızlı endüstriyel sürece kaptırmadan sürdürmeyi seçen ustalar kuşkusuz bu sürece uyum sağlamakta zorlanmaktadırlar. Bu anlamda tarihi oldukça eskilere giden

ve bu toprakların özgün süslenme biçimlerinden biri olan yüz yazma sanatı, evlilik gibi geçiş törenlerinde bir tür performatif zanaat biçimi olarak da geleneksel kültürlerde yaşam savaşı vermektedir. Yüz yazısı bedene ait en görünür bölge olarak yüzde uygulanan, yazıcı ve koruyucu gücü olduğuna inanılan sembollerin bedene aktarılması ile bir tür bağlam yaratması adına da özgün örneklerden biridir. Bu ritüel aracılığı ile yüz, beden ve süsleme aracılığı ile giyinme ve süsleme eyleminin koruyucu gücü semboller ve yazıcı kadın aracılığı ile aktarılır. Kalıcı olamaması sebebiyle de somut bir şekilde muhafaza edilememekte olsa da ve yüz yazısı yerine gelinler tarafından profesyonel makyaj gibi tercihler olsa da bu gelenek, kişisel arşivler aracılığı ile veya kayıt altına alınarak, Anadolu'nun diğer bölgelerinde yaşayan yüz yazıcılarına ulaşarak bu geleneğin gelecek kuşaklara aktarılması sağlanabilir.

Kaynaklar

- ATAMAN, S. Y. (1992). *Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit'leri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BREU, M. (1999). "Traditional Turkish Women's Dress: A Source of Common Understandings for Expected Behaviors", *Folk Dress in Europe and Anatolia: Beliefs about Protection and Fertility*, Ed: Linda Welters Berg Publications,33-51.
- CRAIK, J. (1993). *The Face of Fashion: Cultural Studies in Fashion*, Routledge.
- ÇİFTOĞLU ÇABUK, A. (2017). "Türk Kültüründe Gelin Süsleme ve Süsleme Ustaları". *Millî Folklor*, Yıl 29, Sayı 113, 54-68.
- DELEUZE, G. ve GUATTARI, F. (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. The University of Minnesota Press.
- GOLDSMITH, O. (1837). *History of the Earth and Animated Nature*, Vol. IV, Glasgow: A. Fullarton & Company.
- KARI, A. (2006). "Painted Love", *Geographical*, Volume 78, Issue 11, 20-29.
- KOÇU, R.E. (1967). Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank.
- KUTLU, M. M. ve ÖZMEN A. (2008). "Kimlik (ler) Sembolü Olarak Giyim, Kuşam ve Süslenme", *Halk Kültürü'nde Giyim- Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu*, Editör: M. Tekin Koçkar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, No: 146, 305-309.
- MANSFIELD, C. (2000). Bir Kadına, Bir Koltuğa, Bir Bardak Biraya Sahip Olmak, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, (Çev: Necla Akgökçe), Sel Yayıncılık:34, Kadın Kitaplığı:02, 201-210.
- OZAN, M. (2011). "Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları", *Millî Folklor*, Yıl 23, Sayı 91, 72-84.
- ÖZEN, E. (2008). "Şanlıurfa'da Geçmişten Günümüze Cihaz Beyan Defteri (Kesim Kâğıdı) ve Günümüzde Kadın Takıları" *Halk Kültürü'nde Giyim- Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu*, Editör: M. Tekin Koçkar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, No: 146, 115-122.
- PROWN, J. (2009) "Mind in Matter", *Design Studies: A Reader*, Editor(s): Hazel Clark, David Brody, Berg Publishers.
- SARITAŞ, S. (2019). "Halkbiliminde Maddî Kültüre Teorik ve Metodolojik Yaklaşımlar", *Millî Folklor*, Yıl 31, Sayı 122, 29-40.
- J. SCHNEIDER, J. (2013). "Cloth and Clothing", *Handbook of Material Culture*, Editör: C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands ve P. Spyer, Sage Publications Ltd. 203-220.
- SÜRÜR, A. (1983). *Ege Bölgesi Kadın Kıyafetleri*, İstanbul: Akbank.
- WELTERS, L. (1999). *Folk Dress in Europe and Anatolia: Beliefs about Protection and Fertility*, Berg Publications.

İnternet Kaynakları:

URL-1: https://bucks.instructure.com/courses/200544/files/2586467?module_item_id=1474323- (Erişim Tarihi:27-07-2021).

URL-2: Shami Sivasubramanian, 19 May 2016- 9:51am, Bulgarian Muslim bride revives tradition of 'gelina' face painting, <https://www.sbs.com.au/topics/life/culture/article/2016/05/02/bulgarian-muslim-bride-revives-tradition-gelina-face-painting> (Erişim Tarihi: 27-07-2021).

URL-3: <https://www.nationalgeographic.com/photo-of-the-day/photo/bride-portrait-kosovo> DECEMBER 14, 2013 (Erişim Tarihi: 27-07-2021).

URL-4: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Karaburun> (Erişim Tarihi: 02.02.2020).

FİDAN, H. (2021). “Yüz yazma' geleneğinin Karaburun'daki son temsilcisi eski düğünleri özlüyor”, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/yuz-yazma-geleneginin-karaburundaki-son-temsilcisi-eski-dugunleri-ozluyor/2285079>, (Erişim Tarihi: 31.07.2021).

Sözlü Kaynaklar:

KK-1: Şerife Zorlu, Yüz Yazıcısı (Görüşme: 03.05. 2016).

KK-2: Şerife Zorlu, Yüz Yazıcısı (Görüşme: 06.01. 2017).

KK-3: Şerife Zorlu, Yüz Yazıcısı (Görüşme: 06.12. 2018).

KK-4: Şerife Zorlu, Yüz Yazıcısı (Görüşme: 05.05. 2020).